

K R I T I K A I B I B L I O G R A F I J A

GESCHICHTE DER TEXTÜBERLIEFERUNG DER ANTIKEN UND MITTELALTERLICHEN LITERATUR. BAND I: *Antikes und mittelalterliches Buch- und Schriftwesen. Überlieferungsgeschichte der antiken Literatur*. Zürich 1961, Atlantis Verlag, str. 623, DM 39.

Moglo bi se učiniti da se u ovom zborniku, sastavljenu od priloga sedmorice specijalista, samo sažimaju dosadašnja paleografska, tekstološka i metodološko-teoretska istraživanja i osvježavaju se najnovijom literaturom. Sve to doista se nalazi u knjizi. Ali ne samo to. Usporedba, na primjer, s Maasovom *Textkritik* (Leipzig 1960⁴), Pasqualijevom *Storia della tradizione e critica del testo* (Firenze 1952²) ili Dainovim *Les manuscrits* (Paris 1949) otkriva u punijem svjetlu metodičku novinu naše *Geschichte der Textüberlieferung*, koja u mnogočemu ne može nadomjestiti specijalna istraživanja navedenih knjiga, ali ih nadmašuje neisključivošću u nekim temeljnim pitanjima i sistematičnošću građe. Da je ova knjiga tematski šire zamišljena od spomenutih, pokazuju i naslovi priloga, koje ću redom navesti: nakon B o d m e r o v a uvoda *Die Bedeutung der Textüberlieferung* (str. 17—24) slijedi H u n g e r o v članak *Antikes und mittelalterliches Buch- und Schriftwesen* (25—147), S t e g m ü l l e r o v a *Überlieferungsgeschichte der Bibel* (149—206), zatim E r b s e o v a *Überlieferungsgeschichte der griechischen klassischen und hellenistischen Literatur* (207—283) s I m h o f o v i m dodatkom *Zur Überlieferungsgeschichte der nichtchristlichen griechischen Literatur der römischen Kaiserzeit* (285—307); *Überlieferungsgeschichte der lateinischen Literatur des Altertums* obradio je B ü c h n e r (309—422), *Überlieferungsgeschichte der byzantinischen Literatur* B e c k (423—510) i, na koncu knjige, prije kataloga i kazala, R ü d i g e r *Die Wiederentdeckung der antiken Literatur im Zeitalter der Renaissance* (511—580). U II svesku bit će obrađena srednjovjekovna latinska, provansalska, francuska, talijanska, iberoromanska, sjevernogermanska, engleska i njemačka književnost.

Kako su autori komponirali svoje priloge? K. Büchner, da izdvojim samo jedan primjer, u prvom dijelu rasprave (str. 311—374) iznosi po epohama filološke, izdavačke, književne i opće kulturnopovijesne okolnosti, u kojima su književna djela pisana, prenošena u rukopisima i komentirana, a u drugom dijelu (375—422) na glavnim primjerima latinskih pisaca iz antike prikazuje sliku povijesti tekstova i njihove steme. Slično postupaju i drugi autori: ili poput Büchnera ili uplećući povijest tekstova u raspravljanje o *povijesti tradicije* (*Überlieferungsgeschichte*)¹). Za cjelovitost djela doista su neophodni Hungerov i Rüdigerov članak, prvi na početku,

¹) Termin *Überlieferung* prevodim uobičajenim izrazom *tradicija*, pridržavajući uz nju ona općenitija značenja koja također pokriva, kao npr. u vezama: rukopisna tradicija, književna t., ili djelomično: preuzimanje i izdavanje rukopisa, a samo katkad: opće vijesti o rukopisu. Kod *Überlieferungsgeschichte* odlučio sam se za prijevod *povijest tradicije*. Kasnije ću pokazati, kakvo značenje autori knjige daju tom terminu i kako mislim da bi trebalo shvatiti razliku između njega i posebna termina *transmisija*. Napominjem već ovdje da *transmission* u Daina ima samo jedno, sasvim određeno značenje, Posquali *transmissione* upotrebljava promiscue uz *tradizione*, a kod ponekih engleskih i francuskih autora naziva se njime čas ono što se obično ubraja u rukopisnu tradiciju. čas u užem smislu pojedinačne osobitosti i mijene teksta.

drugi na kraju ove dragocjene knjige. Hunger sažeto i veoma pregledno obrađuje u I dijelu (str. 27—71) materijale za pisanje, zatim oblik, opremu, širenje i čuvanje u bibliotekama antičke knjige, a u II (str. 72—147) grčku i latinsku paleografiju. Originalno sažimajući kompleksnu problematiku renesanse, Rüdiger (513—580) osvrće se na srednji vijek, utvrđuje društvene pretpostavke za rad humanista (precizno uočavanje ekonomskih i općedruštvenih korijena istraživačkom radu u ovom razdoblju posebna je vrednota članka!); govori o mjestima gdje su se otkrivali znatniji rukopisi i o njihovim otkrivačima i obrađivačima (osobito Petrarki), o pojmu „humanist“ i „humanistički“, o latinskom jeziku kao sredstvu javnog ugleda i moći, o spasavanju i prevođenju grčke književnosti; na kraju analizira pojam *receptija*, u njegovoj pasivnoj komponenti primanja antičke baštine i aktivnoj, stvaralačkoj. Na sve se članke na žalost ne mogu osvrtni, ulaziti u većinu detalja još manje. Značajnim problemima i bezbrojnim dragocjenim pojedinostima knjiga upravo vrvi. Unatoč tome pisana je u mnogim partijama upravo elegantnim stilom, na koji nismo naučeni u djelima ovakve vrsti. Temeljna je vrednota knjige dah *povijesti*, koji je cijelu prožima. Autorima je uspjelo da i sitne pojedinosti i krupne tekstološke probleme podlože kultur-nopovijesnoj i društvenoj atmosferi, da sudbinu i osobitosti pisanog teksta osmisle povijesnim kontekstom.

Usporedbe sa sličnim ili približno sličnim djelima neminovno se nameću. Ne mislim ovdje, dakako, na mnoštvo specijalnih istraživanja, makar bila i opsežnija. Ne mislim ni na starija, po problematici bliska djela (npr. Havet, Birt, Sabbadini, Kantorowicz), ni na Wilamowitza, čija je kritička metoda označila novu epohu u tekstologiji. Pomišljam na već spomenute Maasa, Pasqualija, Daina. što ih spaja s našom knjigom, u čemu se razlikuju? Maas je izradio veoma sažetu, egzaktnu sistematizaciju metode K. Lachmanna, koji je u prvoj polovici 19. st. začeo i god. 1850. u izdanju Lukrecija razvio svoju metodu o redukciji pisanih kodeksa na jedan arhetip. Bogata mislima o tekstološkoj problematici i metodologiji, Dainova se knjižica uglavnom ograničava na grčku rukopisnu tradiciju, koje je autor najkompetentniji poznavalac u Francuskoj. Pasquali je u mnogočemu najbliži našoj knjizi. Uza sve bogatstvo materijala i istančanost metode, kojom je stvorio najingenioznije do sada tekstološke djelo našeg stoljeća, Pasquali se ipak pretežno bavi — kako je dobro zapazio Maas (v. Predgovor II izdanja *Textkritik*, Oxford 1949) — specijalnom povijesti tradicije²⁾ i kontaminiranom tradicijom. Umjesto tradicije ovdje bi bilo umjesno kazati: *transmisija*. Ne zalažem se za terminološko razlikovanje *tradicije* i *transmisije* iz formalnih razloga. Važna je unutarnja, bitna distinkcija koju ti termini treba da označe. Bit ću jasniji! Talijanski je autor izraz *tradizione* stavio u naslov svog djela i upotrebljava ga, kako već rekoah, u tekstu promiscue uz *trasmissione*. Naglašavajući načelno da je povijest teksta dio povijesti duha, on ipak pretežno istražuje pojedinačne povijesti tekstova i općenite zaključke izvodi većinom u rukopisno-tehničkom, ne u općeduhovnom smislu. U tome je bitna razlika između Pasqualijeve i naše knjige. Metodološki možda najviše zainteresiran od ostalih, Büchner (str. 315) iznosi i svoj i stav ostalih autora kad naglašava da se za različitosti u tekstovima, ako su one nastale već u antici, ne možemo više odlučivati samo na temelju mehaničkih koruptela i metodom filijacije kopija. Treba duboko prodrijeti u sudbinu tekstova, a sudbina im je u cijelom opsegu zavisna od vremena u kojem su nastajali. Pojedinačna povijest teksta može i mora biti oplodena ispitivanjem općih okolnosti. Jedno i drugo istraživanje nužno se nadopunjuju i prožimaju. Maasov termin *spezielle Überlieferungsgeschichte* i Büchnerov *einzelne Textgeschichte* dva su izraza za isti pojam, *transmisiju teksta* (povijest transmisije). Ako je Lachmann otvorio epohu recenzije teksta, a Wilamowitz epohu povijesti teksta (osobito u izdanju Euripidova *Herakla* i izd. bukoličara), očit je zadatak našeg vremena — složimo se još jednom s Büchnerovom konstatacijom (str. 312) — „diesen letzten Schritt von der Textgeschichte zur Überlieferungsgeschichte bewußt zu tun“. Dva prilaza k istom cilju ne mogu se, prema tome, nazivati istim imenima. Da se oba vida istraživanja, i povijest teksta (*Textgeschichte*) i povijest tradicije (*Überlieferungsgeschichte*), moraju sliti u jedan tok, samo je po sebi razumljivo.

²⁾ Maasov izraz (*spezielle Überlieferungsgeschichte* ne smije se nikako identificirati s istim terminom u knjizi, koju prikazujem.

A što to zapravo znači? Znači spoznaju o svjesnu, temeljitu i dosljednu unošenju povijesnog faktora u tekstološka istraživanja, kako ga je svojim rezultatima o značenju aleksandrijskih filologa Wilamowitz inauguirao, Pasquali u nekoj mjeri nastavio, a autori naše knjige primijenili ga na dosad neuobičajeno uspjeti način.

Iz gornjih aspekata gledano, potpuno je jasno, zašto Dain istim pojmovima obrađuje i grčku i rimsku rukopisnu tradiciju, zašto u biti identificira razvoj jedne i druge. Metodološki i terminološki radi se u njega doista samo o *transmisiji*. Neodrživost njegove teze dokazivali su već Havet i Pasquali. Ni što se tiče problema Valerija Proba iz l. st. n. e., čije je značenje Leo pod silnim dojmom Wilamowitzovih rezultata o aleksandrijskim filozofima pretjerano istakao, nema dovoljno argumenata, koji bi nas utvrdili u uvjerenju da bi s Probom započelo novo poglavlje u povijesti antičke kritike teksta. I Prob je samo jedan među drugima u lancu, koji započinje Elijem Stilonom (usp. Büchner 335 i d.).

Francuska škola (Dain, Hemmerding), pouzdavajući se u mogućnosti stematologije, zastupa tezu po kojoj se, što se tiče npr. grčkih klasika, na vrh genealoškog stabla rukopisâ može postaviti aleksandrijsko izdanje. Ono se čuvalo i obnavljalo u službenim i normativnim prijepisima po bibliotekama (npr. aleksandrijsko izdanje Homera), pa su ti „prearhetipi“ tokom vremena iz Aleksandrije preko Atene dopri u Konstantinopol. Za vrijeme tzv. drugog helenizma u Bizantu 9. stoljeća n. e. (Fotije i njegov krug) rukopisi su iz majuskule transliterirani u minuskulu (v. Dain, o. c. 97 i d.). Za latinsku rukopisnu tradiciju bili bi mjerodavni arhetipi, stvoreni u 4. ili 5. st. n. e. Teza se, dakle, temelji na striktnom pridržavanju tzv. vertikalne ili zatvorene rukopisne tradicije. Više nego igdje upravo bi ovdje jedini adekvatan termin bio: *transmisija*. Već je Pasquali, šire gledajući i uspoređujući na neobično bogatu materijalu, jakim argumentima dokazivao veću vjerojatnost tzv. horizontalne ili transverzalne tradicije. Uostalom, od Pasqualija i potječu termini horizontalna ili transverzalna tradicija, otvorena i zatvorena recenzija. Ako se uzme u obzir da su u antici i izdavači i zainteresirani čitaoci redovito kolacionirali rukopise, *recensio* kao rezultat stematologije ne može se primijeniti na odnose u antičkoj tradiciji rukopisa, nego samo na rekonstrukciju srednjovjekovnih egzemplara (v. Erbse 210 i d., i za ilustraciju teze vrlo prikladan problem Hipokratova zbornika, str. 240—41; Büchner 374). Nasuprot Dainu — koji pod povijesti teksta razumijeva, zapravo, samo mjerodavne egzemplare u bibliotekama — mora se s mnogo razloga isključiti mogućnost da bi jedno „izdanje“ u nizu duga vremena tako lako potisnulo sva ostala. Zar je moguće da su antičke biblioteke sadržavale samo one pisce, na kojih su djela naišli učenjaci 9. st. n. e? Na koncu, činjenica da u latinskom postoji mnogo više „otvorene“ tradicije nego u grčkom, koja se ne može svesti na jedan arhetip s varijantama, pokazuje da izraz *arhetip* uopće nije adekvatan za antički svijet.

Ovdje bih završio. Ako se iz mojih redova samo naslućuje, kolike brojne probleme autori knjige, idući tragom prethodnika ili u opoziciji prema nekima, začinju, rješavaju ili otvaraju mogućnosti za intenzivnija proučavanja, zadatak sam ispunio.

Marburg/Lahn.

V. Vratović.

F. LOCHNER—HÜTTENBACH, *Die Pelasger*. (Arbeiten aus dem Institut für vergleichende Sprachwissenschaft, hrsg. von Wilhelm Brandenstein, 6). Wien, Gerold & Co. 1960. VI, 190 str. 8°, 100 Schill.

Izučavanje predgrčkog jezičnog sloja u egejskom području u posljednjim je decenijama tako napredovalo da se ime predgrčkih Pelazga danas gotovo uvijek veže za rezultate suvremenog istraživanja, a prava historijska i lingvistička realnost o kojoj nam ime Pelazga u grčkoj književnosti svjedoči nekako je posve potisnuta i pala u zaborav. Pri tom je vrlo važno pitanje tko su bili stari Pelazgi, gdje su i kada živjeli i kojim su jezikom govorili. Velika je zasluga autorova što je čitavu jednu opsežnu radnju posvetio tim pitanjima i pokušao pokazati što se o Pelazgima može